

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ تَعَالَى

وزارت فرهنگ و آموزش عالی
مرکز تربیت مدرس حوزه علمیة قم

پایان نامه کارشناسی ارشد

الهیات و معارف اسلامی

016323

موضوع :

مبانی احکام ثانویه در فقه شیعه

استاد راهنما

حضرت حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید مصطفی محقق داماد

استاد مشاور

حضرت آیت الله محمد ابراهیم جناتی

نگارش: معروفعلی احمدوند

سال تحصیلی: ۷۶ - ۱۳۷۵

۳۹۷۶۴

۱۳۸۰ / ۱۰ / ۲۱

بسمه تعالی

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عـج)

دانشجوی دوره کارشناسی ارشد

رساله برادر / خواهر

رشته الهیات و معارف اسلامی مرکز تربیت مدرس تحت عنوان

با حضور استاد راهنما

در تاریخ

و دیگر اعضاء هیأت داوران

و استاد مشاور

و مسئول تربیت مدرس مورد تصویب واقع شد.٪

نمره با ذکر درجه:

امضاء هیأت داوران:

امضاء مسئول تربیت مدرس:

بنام خالق لوح و قلم

تقدیر و سپاس

مَنْ لَمْ يَشْكُرْ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

به حکم رسول باطن و فرمان رسول ظاهر بر خود فرض مسلم می‌دانم که از زحمات بی دریغ و مساعی بی شائبه کلیه سروران معظم که حقیر بی بضاعت را با سرمایه اندیشه خود یاری نموده، و زمینه تدوین این نوشتار را فراهم ساخته‌اند تقدیر و تشکر نمایم. بخصوص از تلاش فراوان حضرت حجة الاسلام والمسلمین عالی جناب دکتر مصطفی محقق داماد که با رهنمونهای گران سنگ و ثمین خود مسئولیت راهنمایی و همچنین سرور معظم حضرت آیه الله محمّد ابراهیم جناتی که در پرتو فیض مشاوره خود بر حقیر منت نهادند، سپاس گذاری نمایم. همینطور خالصانه ترین تقدیر و سپاس خود را به ساحت کلیه دست اندرکاران مرکز تربیت مدرس حوزه علمی قم بویژه مسئول محترم آن مرکز جلیله که زمینه پرورش و آموزش سالکان طریق هدایت را فراهم آورده‌اند، تقدیم نموده و موفقیت روز افزون و سربلندی آن مرکز را از درگاه حضرت سبحان مسئلت می‌نمایم. و همچنین شایسته است از همکاری و مساعدت مسولین محترم کتابخانه دفتر تبلیغات اسلامی و مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام تقدیر و تشکر نمایم.

اهداء

«تقديم به روح مقدسة كريمة اهل بيت حضرت فاطمة
معصومه عليها السلام وروح بلند وملكوتى امام المجتهدين وقائد
السالكين حضرت روح الله الموسوى الخميني عليه السلام وپيشگاه
ولى امر مسلمين حضرت آية الله العظمى خامنه‌اى دام ظلّه
على رؤس المسلمين».

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۷
الف: جایگاه عناوین ثانویه در فقه اسلام	۱۹
ب: ضرورت تحقیق	۲۳
ج: اهداف تحقیق	۲۳
د: روش تحقیق	۲۴
ه: عناوین اصلی پژوهش	۲۴
فصل اول «کلیات»	۲۹
معنای لغوی حکم	۳۱
معنای حقوقی حکم	۳۲
مفهوم حکم در فقه	۳۳
الف: تعریف حکم از نظر فقه	۳۳
ب: اصطلاحات حکم در فقه	۳۵
تقسیمات حکم	۳۷
الف: حکم تکلیفی و وضعی	۳۷
۱- تعریف حکم تکلیفی	۳۷
۲- اقسام حکم تکلیفی	۳۸
۳- تعریف حکم وضعی	۳۹
۴- جعل احکام وضعی	۳۹
۵- تفاوت حکم تکلیفی و وضعی	۴۱
ب: حکم واقعی و ظاهری	۴۱
۱- تعریف حکم واقعی	۴۱

۴۲	۲- تعریف حکم ظاهری
۴۲	۳- اصطلاح دیگر حکم واقعی و ظاهری
۴۳	۴- نحوه جمع بین حکم ظاهری و واقعی
۴۵	۵- فرق بین حکم واقعی و ظاهری
۴۵	ج: حکم اولی و ثانوی
۴۶	۱- تعریف حکم واقعی اولی
۴۶	۲- تعریف حکم واقعی ثانوی
۴۸	۳- فرق حکم اولی و ثانوی
۴۹	۴- ملاک جعل احکام ثانوی
۵۰	د: احکام حکومتی
۵۲	ه: عناوین ثانویه
۵۳	و: محورهای تغییر حکم
۵۳	۱- تغییر حکم به سبب تغییر موضوع
۵۳	۲- تغییر حکم به سبب تغییر متعلق حکم
۵۴	۳- تغییر خود حکم
۵۴	ز: چگونگی تأثیر عناوین ثانویه بر احکام
۵۵	۱- تبیین مأمور به امر اضطراری
۵۸	۲- انطباق عناوین ثانویه بر موضوع حکم
۶۰	۳- انطباق عناوین ثانویه بر متعلق حکم
۶۰	۴- انطباق عناوین ثانویه بر حکم
۶۰	ح: مبانی و منابع احکام شرعی
۶۰	۱- مبانی احکام شرعی
۶۱	دلیل قطعی و ظنی
۶۱	دلیل شرعی و عقلی
۶۱	دلیل شرعی لفظی و غیر لفظی
۶۲	دلیل عقلی مستقل و غیر مستقل
۶۲	۲- منابع استنباط احکام شرعی
۶۲	منابع احکام از دیدگاه فقهای امامیه

۶۳	..... اقوال علمای اهل سنت در منابع احکام
۶۳	..... قرآن اولین منبع احکام
۶۴	..... سنت دومین منبع احکام
۶۴	..... اجماع
۶۵	..... جایگاه عقل در استنباط احکام
۶۵	..... ۳- منابع استنباط احکام ثانویه
۶۷	فصل دوم «ضرورت»
۶۹	..... مفهوم لغوی ضرورت و اضطرار
۷۰	..... فرق بین ضرورت و اضطرار
۷۰	..... تعریف ضرورت از دیدگاه فقهای امامیه و اهل سنت
۷۲	..... الف: ادله اثبات حجیت ضرورت
۷۲	..... ۱- بررسی ضرورت از دیدگاه قرآن
۷۷	..... جمع بندی و نتیجه گیری از آیات قرآنی
۷۹	..... ۲- اضطرار از نگاه روایات اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۸۱	..... ۳- اجماع و ضرورت
۸۲	..... ۴- عقل و ضرورت
۸۴	..... ب: مضطر کیست؟
۸۶	..... ج: اسباب ضرورت
۸۶	..... ۱- اکراه
۸۷	..... ۲- گرسنگی و تشنگی
۸۸	..... ۳- حفظ نظام اسلامی
۸۸	..... د: قواعد ضرورت
۸۸	..... ۱- الضرورات تبیح المحظورات
۸۹	..... ۲- آنچه بخاطر ضرورت حلال شده با از بین رفتن ضرورت حرام می شود
۹۰	..... ۳- الضرورات تقدر بقدرها
۹۱	..... ۴- ضرورت و حق دیگران
۹۱	..... ه: ضوابط ضرورت
۹۱	..... ۱- هماهنگی احکام ضرورت با نظر شارع

۹۱	۲- حقیقی بودن ضرورت.....
۹۲	۳- رعایت مراتب مصلحت در ضرورت.....
۹۳	۴- دفع ضرورت سبب ضرورت برای دیگران نشود.....
۹۳	و: تطبیق قاعده ضرورت شرعی بر بعضی از مسائل عصر حاضر.....
۹۳	رابطه ضرورت با زندگی مسلمانان مهاجر به سرزمینهای غیر اسلامی.....
۹۴	۱- ضرورت و کنترل جمعیت.....
۹۵	۲- ضرورت و درمان با چیزهای حرام.....
۹۵	۳- ضرورت و تشریح جسد میت مسلمان.....
۹۶	۴- ضرورت و خرید و فروش اعضاء انسان.....
۹۸	ز: خلاصه و نتیجه گیری.....
۱۰۱	فصل سوم «ضرر» .....
۱۰۳	معنای ضرر.....
۱۰۵	معنای ضرار.....
۱۰۶	فرق بین ضرر و ضرار.....
۱۰۶	ادله نفی ضرر و ضرار.....
۱۰۶	۱- قرآن و نفی ضرر.....
۱۰۷	۲- روایات و قاعده لا ضرر.....
۱۰۸	اقوال در معنای هیئت ترکیبی «لا ضرر».....
۱۰۹	۱- نفی حکم شرعی ضرری.....
۱۰۹	۲- نفی حکم با زبان نفی موضوع.....
۱۰۹	۳- نفی ضرر غیر متدارک.....
۱۰۹	۴- نفی بمعنای نهی از ضرر از جانب شارع.....
۱۰۹	۵- عدم امضاء ضرر.....
۱۱۰	۶- نهی حاکم از ضرر.....
۱۱۰	نقد و بررسی اقوال.....
۱۱۵	تنبیها ت قاعده «لا ضرر».....
۱۱۵	اول: نحوه تقدم قاعده «لا ضرر» بر ادله احکام اولیه.....
۱۱۶	دوم: تعارض «لا ضرر» با عناوین ثانویه دیگر.....

۱۱۷	سوم: ضرر منفی ضرر معلوم است یا ضرر واقعی.....
۱۱۸	چهارم: آیا نفی ضرر از احکام حکومتی است یا از احکام ثانویه.....
۱۱۹	پنجم: تعارض دو ضرر.....
۱۲۱	ششم: تعارض ضرر شخصی با ضرر عمومی.....
۱۲۱	هفتم: آیا جایز است برای دفع ضرر از خود به دیگران ضرر برسانیم؟.....
۱۲۲	هشتم: ضرر نفی شده در قاعده لا ضرر شخصی است یا نوعی؟.....
۱۲۳	نهم: آیا حکم بنفی ضرر عزیمتی است یا رخصتی؟.....
۱۲۴	دهم: آیا در نفی حکم ضرری علم به ضرر شرط است؟.....
۱۲۵	یازدهم: تشخیص ضرر بعهدہ چه کسی است؟.....
۱۲۹	فصل چهارم «مصلحت حفظ نظام اسلامی»
۱۳۱	مقدمه فصل.....
۱۳۲	ضرورت تشکیل حکومت اسلامی از دیدگاه عقل و نقل.....
۱۳۴	ادله لزوم تشکیل حکومت اسلامی.....
۱۳۴	۱- اجماع.....
۱۳۴	۲- جامعیت و آمیختگی اسلام با حکومت.....
۱۳۵	۳- وجود حکومت ضرورتی فطری است.....
۱۳۵	۴- عملی شدن احکام اسلامی نیاز به حکومت دارد.....
۱۳۵	۵- امور حسبیه، دلیل دیگری بر ضرورت حکومت.....
۱۳۶	حاکم در حکومت اسلامی.....
۱۳۶	صفات ویژه حاکم اسلامی.....
۱۳۶	۱- ایمان.....
۱۳۷	۲- کاردانی و لیاقت.....
۱۳۷	۳- بینش سیاسی.....
۱۳۷	۴- عدالت.....
۱۳۸	۵- علم و فقاہت.....
۱۳۸	حدود اختیارات ولی فقیہ در حکومت اسلامی.....
۱۴۰	دیدگاه دیگری در محدوده احکام حکومتی.....
۱۴۰	دیدگاه سوم در محدوده اختیارات ولی فقیہ.....

۱۴۰	جمع بندی تنوریهای سه گانه در اختیارات ولی فقیه
۱۴۲	احکام حکومتی
۱۴۲	نقش عنصر مصلحت در صدور احکام حکومتی
۱۴۳	مرجع تشخیص مصلحت
۱۴۴	ضوابط تشخیص مصلحت
۱۴۴	رابطه احکام حکومتی با احکام اولیه و ثانویه
۱۴۶	اهمیت حفظ نظام اسلامی
۱۴۷	چگونگی تغییر احکام اولیه بدلیل مصلحت حفظ نظام
۱۴۸	نمونه‌هایی از احکام صادره بر مبنای مصلحت حفظ نظام اسلامی
۱۵۱	فصل پنجم «اهمّ و مهم»
۱۵۳	جایگاه قاعده «اهمّ و مهم» در فقه
۱۵۳	تعریف تعارض
۱۵۴	تعریف تزاحم
۱۵۴	اقسام تزاحم
۱۵۵	«اهمّ» (مهمتر بودن) مرجح باب تزاحم
۱۵۵	صور مختلف مهمتر بودن حکم
۱۵۶	۱- علم به مهمتر بودن حکم
۱۵۷	۲- احتمال مهمتر بودن حکم
۱۵۷	۳- احتمال بیشتر به مهمتر بودن حکم
۱۵۷	راههای اثبات مهمتر بودن
۱۵۷	۱- اطلاق دلیل
۱۵۷	۲- وجود دلیل خاص بر اهمیت
۱۵۸	۳- سخت گیری شارع نسبت به ترک عملی
۱۵۸	۴- بیان احکام و خصوصیات بطور گسترده
۱۵۸	۵- مناسبت حکم و موضوع
۱۵۹	۶- زیادی نصوص
۱۵۹	قاعده «اهمّ و مهم» از دیدگاه قرآن
۱۶۰	قاعده «اهمّ و مهم» از دیدگاه روایات

۱۶۱	دیدگاه فقهاء وقاعده اهم ومهم
۱۶۳	مصادیقی از قاعده «اهم ومهم»
۱۶۴	تشخیص اهم ومهم بعهدہ کیست؟
۱۶۵	حفظ نظام اسلامی یک واجب اهم
۱۶۷	تشخیص اهم بودن حفظ نظام بعهدہ چه کسی است؟
۱۶۹	چگونه «اهم» عنوان ثانوی است؟
۱۷۱	فصل ششم «تقیه»
۱۷۴	الف: مفهوم لغوی واژه تقیه
۱۷۴	ب: مفهوم اصطلاحی تقیه
۱۷۵	ج: خلاصه‌ای از سیر تاریخی تقیه
۱۷۶	تحلیل فقهی مسئله تقیه
۱۷۶	د: ادله تقیه
۱۷۶	۱- عقل وتقیه
۱۷۶	۲- اجماع وتقیه
۱۷۷	۳- قرآن وتقیه
۱۷۷	۴- روایات وتقیه
۱۷۸	ه- تقسیمات تقیه
۱۷۸	۱- تقیه واجب
۱۷۸	۲- تقیه مستحب
۱۷۸	۳- تقیه مکروه
۱۷۸	۴- تقیه مباح
۱۷۸	۵- تقیه حرام
۱۷۹	و: ارکان تقیه
۱۷۹	۱- مصلحت برتر
۱۷۹	۲- نیت حق
۱۷۹	۳- ستر حق با باطل
۱۷۹	ز: حکم اعمال وعباداتی که از روی تقیه صادر شده‌اند
۱۸۰	ح: آیا تقیه اختصاص به مخالفین در مذهب دارد؟

۱۸۱	ط: ملاک جواز تقيه، خوف شخصی است
۱۸۱	ی: آیا تقيه عنوان ثانوی مستقلی است؟
۱۸۲	ک: تغییر حکم اولی با تقيه
۱۸۵	فصل هفتم «عسر و حرج»
۱۸۷	مقدمه
۱۸۷	مفهوم لغوی عسر و حرج
۱۸۸	رابطه عسر و حرج
۱۸۸	دلایل نفی عسر و حرج
۱۸۸	۱- ادله قرآنی
۱۹۰	۲- روایات و عسر و حرج
۱۹۰	۳- اجماع
۱۹۱	مراد از نفی عسر و حرج چیست؟
۱۹۲	ملاک و معیار حرج شخصی است یا نوعی؟
۱۹۲	حرج منفی، حرج واقعی است یا معلوم؟
۱۹۳	آیا حرج شامل امور عدمی می شود؟
۱۹۳	مفاد قاعده عسر و حرج، رخصت است یا عزیمت؟
۱۹۴	تعارض قاعده نفی عسر و حرج با قاعده لا ضرر
۱۹۵	نمونه هایی از قاعده عسر و حرج در فقه
۱۹۶	نمونه هایی از قاعده «لا حرج» در قوانین
۱۹۹	فصل هشتم «مقدمه واجب یا حرام»
۲۰۱	مقدمه فصل
۲۰۲	اقوال در وجوب شرعی، مقدمه واجب
۲۰۲	ادله قائلین به وجوب شرعی مقدمه واجب
۲۰۲	دلیل قائلین به عدم وجوب شرعی مقدمه
۲۰۳	نمونه هایی از مقدمات واجب
۲۰۵	آنچه مقدمه برای حفظ حکومت اسلامی است
۲۰۷	ادله حرمت مقدمه حرام
۲۱۱	فصل نهم «سایر عناوین ثانویه»

۲۱۳	عنوان نذر
۲۱۳	مقدمه
۲۱۳	تعریف نذر از نظر فقهی
۲۱۴	متعلق نذر
۲۱۶	آیا هر نذری الزام آور است؟
۲۱۷	ادله مشروعیت نذر ونحوه تقدم آنها بر ادله متعلق نذر
۲۱۸	عنوان «قسم»
۲۱۸	مقدمه
۲۱۸	ادله وجوب وفای بمقتضای قسم
۲۱۹	چه قسمهایی معتبر است؟
۲۲۰	تبیین متعلق قسم
۲۲۲	نتیجه گیری
۲۲۲	عنوان «عهد»
۲۲۲	تبیین ماهیت عهد
۲۲۳	متعلق عهد
۲۲۴	عنوان امر ونهی، پدر
۲۲۴	نهی همسر
۲۲۴	عناوین «خطا»، «فراموشی»، «اکراه»، «جهل» و «عجز»
۲۲۷	فصل دهم «تکاتی پیرامون احکام ثانویه»
۲۲۹	اول: تأثیر زمان و مکان در ایجاد عناوین ثانویه
۲۳۰	دوم: مقایسه احکام حکومتی، اولیه و ثانویه
۲۳۴	سوم: قلمرو احکام حکومتی، در محدوده احکام اولی و ثانوی است یا فراتر از آندو؟
۲۳۵	دیدگاه فقهاء درباره حدود اختیارات حاکم اسلامی:
۲۳۵	شیخ مفید
۲۳۵	شیخ طوسی
۲۳۵	محقق ثانی (علی بن حسین کرکی)
۲۳۵	شهید ثانی
۲۳۶	ملاً احمد نراقی

۲۳۶	صاحب جواهر.....
۲۳۷	نائینی (میرزا محمد حسین).....
۲۳۸	علامه طباطبائی.....
۲۳۸	دیدگاه شهید صدر «تنوری منطقة الفراغ».....
۲۴۱	دیدگاه حضرت امام خمینی «تنوری ولایت مطلقه».....
۲۴۵	دیدگاه مکارم شیرازی.....
۲۴۶	جمع بندی اقوال.....
	چهارم: آیا تحریم تنباکو از طرف میرزای شیرازی حکم حکومتی بوده یا حکم ثانوی؟.....
۲۴۷	پنجم: آیا می توان حکم اولی را قانون ثابت و حکم ثانوی را قانون متغیر نامید؟.....
۲۴۸	ششم: آیا احکام اولیه با تحقق عناوین ثانویه نسخ می شوند؟.....
۲۵۰	هفتم: آیا عناوین ثانویه، موضوع حکم اولی را تغییر می دهند؟.....
۲۵۱	هشتم: رابطه عناوین ثانویه با جامعیت و جاودانگی دین.....
۲۵۲	نهم: آیا عناوین ثانویه احکام وضعی را تغییر می دهند؟.....
۲۵۳	فهرست منابع و مآخذ.....
۲۵۵	